

اثربخشی توسعه صنعتی مکان محور بر نرخ مهاجرت

(نمونه موردی: روستاهای کوهدهشت در استان لرستان)*

دلالام سبک رو^{**}محمد رضا سرتیبی اصفهانی^{***}پانیزد سلیمانی سالار^{***}

۱. پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

۲. پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

۳. کارشناس ارشد معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

چکیده

در دهه‌های اخیر، نواحی روستایی به عنوان بخش حیاتی از ساختار اقتصادی و اجتماعی جوامع، با چالش‌ها و مسائل جدیدی روبرو شده‌اند. یکی از بزرگترین چالش‌ها، ناکارآمدی بخش کشاورزی است که باعث سرازیر شدن سیل مهاجرین روستایی به سمت شهرها شده که تداوم این روند، باعث بhem خودرن تعادل نیروی کار در جوامع روستایی شده و چالش‌های جدیدی را برای توسعه اقتصادی و اجتماعی این مناطق ایجاد کرده است. در این راستا، موضوع مهاجرت در روستاهای شهرستان کوهدهشت واقع در استان لرستان به عنوان یک مسئله جدی و چندوجهی برای توسعه محسوب می‌شود زیرا منجر به مهاجرت جوانان روستایی به شهرها شده و باعث نقص در ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدی در نواحی روستایی می‌شود. هدف از این نوشتار این است که با افزایش میزان و سرعت خروج افراد از یک منطقه به عنوان رکن مهم مکان، یک مسئله اجتماعی ایجاد می‌شود که باید به فکر راحلی برای کاهش و یا کنده‌کردن روند آن بود. این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع اسنادی و بازدیدهای میدانی از روستاهای شهرستان کوهدهشت به بررسی آمار مهاجرت افراد و ارتباط این مهاجرت‌ها با زیرساخت‌های موجود در منطقه می‌پردازد و سعی دارد تأثیر برنامه توسعه صنعتی در ارتباط با ظرفیت مکانی روستاهای پاسخگویی به این مهاجرت‌ها را مورد بررسی قرار دهد. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که صنعتی‌سازی روستا با توجه به پتانسیل‌های موجود مکان به عنوان ابزاری جهت متغیر سازی اقتصاد روستا و جلب سرمایه‌گذاری‌های مؤثر در مناطق روستایی جهت ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار، افزایش توان رقابت اقتصادی نواحی روستایی و توسعه متوازن بین مناطق روستایی و شهری می‌تواند کارگر باشد. بنابراین، راهکارهای توسعه صنعتی با توجه به ویژگی‌های مکان، می‌توانند اثربخش بر کند کردن روند مهاجرت و حفظ نیروی انسانی به عنوان رکن مهمی از مکان و توسعه پایدار روستایی محسوب شوند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۱۵

وازگان کلیدی
توسعه صنعتی، مهاجرت، روستا، کوهدهشت،
مکان محوری

*این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «توسعه مکان محور؛ خوانش منظر روستایی در منطقه کوهدهشت» است که توسط تیم تحقیقاتی پژوهشکده نظر و به سرپرستی دکتر سیدامیر منصوری در سال ۱۴۰۲ به انجام رسیده است.
نویسنده مسئول: Delaram.sabokro@ut.ac.ir ، ۹۱۲۶۱۵۹۹۲۰
نوبتی: بهار ۱۴۰۳

توجه کرده و اذعان دارد که صنعتی شدن روستایی و کاهش فقر می‌توانند مکمل یکدیگر باشند. این سازمان بر این باور است که با استقرار صنعت در روستا، اشتغال و درآمد افراد از طریق ارتقاء سرمایه‌گذاری‌های کوچک مقیاس و تولید کالاهای مصرفی و افزایش تقاضای محلی بهبود می‌باشد (UNIDO, 1984). راجرز و همکاران با بررسی الگوی صنعتی شدن روستایی در ایالت آیوا اظهار داشته‌اند که این فرایند منافع وسیعی را برای اجتماعات به دنبال دارد، از جمله افزایش یکپارچگی خانوارها، افزایش درآمد سرانه و توزیع متعادل درآمدهای روستایی. همچنین سایر پژوهشگران تجربیات خود را در این حوزه مطرح کردند؛ در این راستا، آبراهام با بررسی الگوی صنعتی شدن روستا در هند به این نتیجه رسیده است که تمرکز دایی صنایع، ایجاد پیوستگی بین زندگی شهری و روستایی را ممکن می‌سازد (Abraham, 2004). اال. وا. گودرای در بررسی اثرات صنعت در پاریش لوییزیانا به افزایش متوسط درآمد در مناطق روستایی اشاره کرده و تأکید دارد که از ابتدای مرحله استقرار صنعت در این مناطق، مهاجرت به داخل، بیشتر از مهاجرت به خارج از این مناطق صورت گرفته است. همچنین تجزیه و تحلیل لیدهولم نشان می‌دهد نوسان درآمد ماهانه خانوارهای روستایی در تایلند با فعالیت‌های صنعتی بسیار کمتر از تغییرپذیری کل درآمد خانوارهای روستایی با فعالیت‌های کشاورزی بوده است (Liedholm, 1989).

از سویی دیگر در این مجال، بررسی مسئله مهاجرت روستا-شهری ضروری دیده می شود که لازم به ذکر است که با توجه به بین رشته‌ای بودن موضوع مهاجرت، دیدگاهها و نظریه‌های مختلفی وجود دارد (Behera et al., 2021) که در اینجا بخشی از آن‌ها ذکر خواهد شد. این نظریه‌ها شامل رویکردهای اقتصادی، نظریه‌های دوپوشی آرتورلوئیس که به جریان انتقال نیروی کار از روستا به شهر، توجه کرده و مهاجرت را در بطن فرایندهای توسعه اقتصادی بیان می‌کند، لیو نظریه ساختارگرایی مهاجرت را بر مبنای نیروی کار مطرح کرده و مهاجرت را راهبرد معیشتی برای خانواده‌ها می‌داند (Liu, 2022). همچنین نظریه مهاجرتی کارکردگرایان به بررسی دلایل و پیامدهای مهاجرت به عنوان عنصری الزامي برای تعادل جامعه توجه می‌کند (بانی و همکاران، ۱۳۹۰). راونشتاین در مقاله معرفوتش با نام «قوانین مهاجرت» بیان می‌دارد که علی‌رغم وجود عوامل گوناگون مؤثر بر پدیده مهاجرت، عوامل اقتصادی بر سایر عوامل اجتماعی، اقلیمی و غیره غالب است (رجی سناجردی و پاپلی یزدی، ۱۳۹۲). بنیان تئوریک اکثر تحقیقات اقتصادی و پیرامون مهاجرت در کشورهای در حال توسعه بر مدل مهاجرت روستا به شهر هریس و تودارو قرار دارد. این مدل بر اساس تفاوت دستمزد موزون شده با احتمال یافتن شغل در مقصد شکل گرفته و تفاوت دستمزد مورد انتظار بین بخش روستایی و شهری را در نظر می‌گیرد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۰). در یک مطالعه جمشیدی و همکاران (۱۳۹۷)، به این نتیجه رسیده‌اند که تضعیف ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، باعث مهاجرت روستایان به

بیان مسئله

در دهه‌های اخیر، نواحی روستایی به عنوان یک بخش اساسی از ساختار اقتصادی و اجتماعی جوامع، با چالش‌ها و مسائل جدیدی و به طور خاص در زمینه‌های استغال و توسعه اقتصادی با چالش‌هایی روبرو شده‌اند که تأثیر عمیقی بر بخش‌های حیاتی این مناطق گذاشته‌اند. یکی از بزرگترین چالش‌ها در این زمینه، مسئله ایجاد اشتغال مناسب برای کارگران مزاد و کسانی که از بخش کشاورزی به دلیل ناتوانی در جذب نیروی کار یا تأمین درآمد کافی، رانده شده‌اند. ناکارآمدی بخش کشاورزی در این زمینه باعث سرازیر شدن سیل مهاجرین روستایی به سمت شهرها شده که این مهاجرت‌ها، خود نمایانگر نقص در ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدی در چشم‌انداز اجتماعی-اقتصادی مناطق روستایی می‌شود که تداوم روند مهاجرت و نسبت تراکم شهرها به روستاهای باعث افزایش شکاف شهر و روستا می‌شود (Akkoyunlu, 2015). با افت نسبت جمعیت روستایی به جمعیت کل کشور به ۲۶ درصد از ۶۶ درصد در دهه‌های اخیر (World Bank, 2018)، نگرانی‌ها در زمینه توسعه روستایی به عنوان یک رکن اساسی از توسعه ملی ایجاد شده است (حیدری ساربان و خاجوی، ۱۳۹۸). این نقص، موجب تخلیه بخش روستایی از سرمایه‌های انسانی به عنوان رکنی از مکان و موجب متورم شدن نیروی کار شهری و کاهش منابع انسانی با ارزش در نواحی روستایی شده است (Ekperiware et al. 2017).

باتوجه به چالش‌ها و مسائل این زمینه، تدبیر و راهبردهای مختلفی برای توسعه اقتصادی و ایجاد اشتغال در نواحی روستایی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. صنعتی‌سازی روستا به عنوان یک ابزار قدرتمند برای متنوعسازی اقتصاد روستا و جلب سرمایه‌گذاری‌های مؤثر بر مناطق روستایی، یکی از راهکارهای پیشنهادی در این حوزه محسوب می‌شود. بنابراین، اصلی‌ترین مسئله در اینجا افزایش مهاجرت از روستا به شهرها و تأثیرات منفی آن بر توسعه و تعادل نیروی کار و امکانات در جوامع روستایی است. برای حل این چالش‌ها و تسهیل در تحقق اهداف توسعه مکان‌مند روستایی، اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های کارآمدی در زمینه تنظیم مهاجرت و توسعه صنعتی روستاهای ضروری است. به همین منظور، این نوشتار با بررسی عمیق‌تر چالش‌ها و راهکارهای توسعه صنعتی با توجه به ظرفیت‌های مکان در نواحی روستایی شهرستان کوهدهشت، به تأثیر آن بر پدیده مهاجرت می‌پردازد.

پیشینہ پژوهش

تاكور و شرینواس با اظهار نظر خود درباره آینده توسعه روستایی تأکید می کنند که ایجاد فرصت های شغلی در روستاهای و حوزه های پیرامونی آن ها بسیار وابسته به راهبرد صنعتی شدن روستا است. همچنین افزوده اند که سیاست های تمرکز زدایی صنعتی با هدف ارسال پیام تجدددگرایی به روستاهای در برنامه ریزی های اقتصادی و اجتماعی مؤثر هستند (Thakur, 1985). در این میان سازمان توسعه صنعتی یونیدو به استقرار صنعت در مناطق روستایی

سؤال پژوهش

برنامه توسعه صنعتی، با درنظر گرفتن ظرفیت مکانی روستاهای شهرستان کوهدهشت، چه اندازه توامند است تا در مقابل پدیده مهاجرت اقدام کند؟

روش پژوهش

این تحقیق با هدف بررسی اثرات توسعه صنعتی بر مهاجرت روستاییان در شهرستان کوهدهشت در استان لرستان، انجام شده است. پژوهش بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و انجام پیمایش در نمونه مورد مطالعه به روش تحلیل محتوا و پیمایش انجام گرفته است. از نظر هدف، این پژوهش از نوع کاربردی بوده و بر مبنای ماهیت توصیفی-تحلیلی اجرا شده است. جمع آوری اسناد و داده‌های مورد نیاز از منابع معتبر اطلاعاتی از جمله مرکز آمار ایران و شرکت بین‌المللی نقش کلیک انجام شد. سپس، با تجزیه و تحلیل داده‌ها و بررسی وضعیت مهاجرتی در استان لرستان، تحقیق به بررسی رابطه میان توسعه صنعتی مکان محور و مهاجرت روستاییان در شهرستان کوهدهشت پرداخت که نتایج این تحلیل، تأثیرات همانگ و یکپارچه این برنامه‌بازی را بر مهاجرت روستاییان در شهرستان کوهدهشت بیان می‌کند. بنابراین این یافته‌های بعنوان پایه‌ای ارزشمند برای اتخاذ تابیر سیاستی و اقتصادی جهت مدیریت بهینه مهاجرت و ارتقاء کیفیت زندگی روستاییان مورد استفاده قرار می‌گیرند.

ادبیات پژوهش

• مهاجرت

مهاجرت یک پدیده پویا و چندوجهی است که نه تنها ابعاد اقتصادی بلکه ابعاد اجتماعی و فرهنگی را شامل می‌شود و به شدت تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله سیاست‌ها، اقتصاد، نقشه‌های جمعیتی و شرایط اجتماعی قرار دارد. تأثیرات مهاجرت بر مناطق مبدأ و مقصد بسیار پیچیده است و نیازمند یک بررسی همه‌جانبه است (راعی و همکاران، ۱۳۹۴).

- دسته‌بندی مطالعات مهاجرت

مطالعات مهاجرت بر اساس نوع داده به دو گروه داده‌های سطح خرد و داده‌های سطح کلان تقسیم می‌شود. دو رویکرد اصلی در این زمینه شامل تحلیل رفتار فردی و تأثیر مکان‌ها به عنوان واحدهای مقصد و مبدأ مهاجرت است. مطالعات مهاجرت را می‌توان بر اساس نوع داده به دو دسته تقسیم کرد: داده‌های سطح خرد (فردی) و داده‌های سطح کلان (جمعی). رویکرد نخست بر رفتار فردی تمرکز دارد، در حالی که رویکرد کلان بر مکان‌ها مانند کشورها و شهرها متمرکز است. در مدل‌های مبتنی بر نظریه خرد، تحلیل و بررسی رفتار انفرادی و عوامل مؤثر بر تصمیم‌گیری افراد مهاجرت است. به این صورت که هر مهاجر بالقوه، بسته به ویژگی‌های فردی، ریسک‌ها، هزینه‌ها و منافع مهاجرت را ارزیابی می‌کند. هزینه‌ها ممکن است شامل هزینه‌های روانی و پولی باشند، مانند دوری از خانواده و بیکاری موقت. منافع احتمالی مهاجرت شامل درآمد بیشتر، امکانات رفاهی بیشتر، و آشنایی با محیط‌های جدید می‌شود (Bauer & Zimmerman, 1999, 15).

در مدل‌های مبتنی بر نظریه کلان، مکان‌ها جای افراد را می‌گیرند، به این معنا که تفاوت‌ها بین مناطق می‌تواند زمینه‌ساز جریان‌های مهاجرت شود. نظریه‌های مختلفی در این چارچوب مطرح شده‌اند، یکی از مهم‌ترین آن‌ها، مدل جذب و دفع است.

- رویکردهای نظری

نظریه‌های مختلف در زمینه مهاجرت مطرح شده‌اند که از جمله آن‌ها مدل جذب و دفع، نظریه تودارو و مدل آرتوور لوئیس هستند. این نظریه‌ها بر اساس عوامل اقتصادی و اجتماعی توجیه مهاجرت و توسعه روستاهای را در راستای کنترل مهاجرت پیشنهاد می‌دهند. در مدل جذب و دفع، دو دسته عوامل مورد توجه قرار می‌گیرند؛ عواملی که باعث دفع افراد از محل سکونتشان می‌شوند و عواملی که موجب جذب آن‌ها در منطقه مقصد می‌شوند (Etzo, 2008).

تفاوت درآمد حقیقی بین مناطق، می‌تواند یکی از عوامل این نظریه مهاجرت باشد و تا زمانی که در بازار نیروی کار تعادل ایجاد نشود، باعث مهاجرت نیروی کار خواهد شد. از سویی دیگر، وقتی فرد یا جمع نتواند به هدف‌های با ارزش در داخل سازمان اجتماعی خود دست یابد و احساس کند که منابع لازم برای رفع محرومیت‌هایش در خارج از سازمان اجتماعی او وجود دارد، در آن صورت مهاجرت می‌کند (حاج حسینی، ۱۳۸۵). در مدل آرتوور لوئیس (۱۹۵۴)، اقتصاد دو بخش دارد: بخش سنتی (بخش روستایی موجود) که

مناطق شهری می‌شود (Partridge et al, 2010). نیز در تحقیقات روستایی، مشکلات اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی موجب مهاجرت روستاییان به خارج از روستا می‌شود. آقایاری هیر و همکارانش (۱۳۹۷) در تحقیقی در قلمرو جغرافیایی رفتاری در شهرستان زرقان مطرح کردند که ادراک فردی از کیفیت محیطی بیشترین اثرگذاری را در فرد به عنوان عامل فعال تصمیم‌گیرنده برای مهاجرت از روستا دارد. موحدی و سامیان (۱۳۹۷) با ارزیابی عوامل مؤثر بر مهاجرت روستاییان در شهرستان سردشت، عوامل مؤثر بر مهاجرت روستا-شهری را به ده عامل تقسیم کردند، از جمله عامل اقتصادی و حمایتی، عامل عدم تعادل بین امکانات روستا و شهر، عامل ارتباطی و اطلاعاتی، عامل فرهنگی، عامل جغرافیایی، عامل درآمدی، عامل زیست‌ساختی، عامل آب و هوایی و اقلیمی، عامل اجتماعی و عامل فردی. فتوح آبادی و زمانی (۱۳۹۷) نیز عوامل مؤثر بر تمایل کشاورزان منطقه زرقان به مهاجرت در شرایط خشکسالی را بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که نگرش به مهاجرت مهمترین عامل تعیین‌کننده تمایل به مهاجرت است. شریفی و زارع شاه آبادی (۱۳۹۷) در تحقیقات خود نیز عواملی همچون نالمیدی از روستا، دافعه اقتصادی روستا و سن اثرگذارترین عوامل بر گرایش به مهاجرت شهری را معرفی کردند. این نوشتار با بررسی پدیده مهاجرت و علل آن در بستر شهرستان کوهدهشت به تأثیر برنامه توسعه صنعتی مکان محور در کنترل این پدیده می‌پردازد.

بنابراین، مهاجرت در ایران به یک چالش چندوجهی تبدیل شده است که نیازمند راهکارها و سیاستهای هوشمندانه برای مدیریت و کنترل آن است. در این سیاق ممکن است، سیاستهای توسعه صنعتی مکان محور در روستا و افزایش اشتغال در این مناطق بتواند به عنوان راه حلی جهت کنترل مهاجرت از روستا به شهر مطرح شود.

• توسعه صنعتی مکان محور

توسعه صنعتی در روستاهای به عنوان یک راهبرد چند جانبه برای متنوع سازی اقتصاد روستایی، توجه فراوان محققان و سیاستگذاران را به خود جلب کرده است. این مفهوم از صنایع روستایی، به عنوان صنایعی با ویژگی هایی همچون بومی بودن، سادگی فرایند تولید، سرمایه‌گذاری کم، تکنولوژی ساده، و مکمل برای بخش کشاورزی و دامپروری، نقش حیاتی در فرایند توسعه اقتصاد روستایی ایفا می کند (آسایش، ۱۳۷۴). این رویکرد، با تأکید بر مشارکت فعلی صنعت در فرایند توسعه روستایی، به عنوان یک فرایند چند جانبه تلقی می شود که از انواع فعالیت‌ها، بهویژه صنایع سودآور، بهره‌مندی می کند (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲). این مشارکت فعلی صنعت در توسعه روستاهای نه تنها به بهبود اقتصادی مناطق کمک می کند بلکه در توسعه سایر ابعاد اجتماعی و فرهنگی نیز نقش مهمی ایفا می کند. به طور کلی، مفهوم صنعتی سازی با توجه به ظرفیت‌های مکانی مناطق، نه تنها فرایندهای تولید و کیفیت محصولات را بهبود می بخشد بلکه به معنای وسیع‌تر، هدف قرار دادن بهبود سطح زندگی جمعیت روستایی را نیز در بر می گیرد (Huq, 1994).

به عبارت دیگر، فرایند صنعتی سازی روستایی به عنوان عامل شتاب دهنده ایجاد اشتغال پایدار و حل مشکل فقر در مناطق روستایی معرفی می شود و با تأمین اشتغال پایدار، ترکیب اقتصادی مناطق روستایی را به سوی توازن و پایداری متتحول می کند که به توسعه متعادل میان خانوارهای روستایی و شهری کمک کرده و این توازن، به کاهش بیکاری، سوء بیکاری، و کاهش عدم تعادل منطقه‌ای منجر می شود (Choi, 2001). از سویی دیگر، صنایع روستایی نه تنها امکان اشتغال زنان و کودکان روستایی را به وجود می آورند، که یکی از ابعاد مهم و پایدار توسعه اجتماعی محسوب می شود، بلکه با افزایش درآمد خانوارهای روستایی، می توانند به بهبود شرایط زندگی و افزایش سطح معیشت مردم مناطق روستایی کمک کنند. همچنین، توسعه صنعتی در روستاهای با چالش‌هایی نظیر ضعف برنامه‌های آموزشی، کمبود نیروی کار متخصص و ضعف همکاری روستاییان در امور واگذاری زمین به واحدهای صنعتی روستایی مواجه است (سازمان برنامه و پژوهه استان اردبیل، ۱۳۷۸)، که این چالش‌ها نیاز به برنامه‌ریزی دقیق در زمینه‌های آموزش، توسعه مهارت‌ها و افزایش همکاری میان اقسام مختلف جامعه روستایی دارند.

در مجموع، مطالعات نظری توسعه نشان می دهد که صنعتی شدن روستا از طریق ایجاد واحدهای کوچک مقیاس، می تواند سنگ بنی استراتژی‌های آینده و پارادایم مثلث توسعه روستایی کشور را فراهم آورده و توسعه و گسترش صنایع روستایی به عنوان یک اقدام

مشخصه آن بهره‌وری بسیار پایین و مازاد نیروی کار است و بخش صنعتی (درون شهری) که دارای بهره‌وری بالایی است و به تدریج نیروی کار جذب آن می شود. این مدل بر روی فرایند انتقال نیروی کار و رشد اشتغال در بخش صنعتی (مدرس) متمرکز است که ناشی از گسترش و رشد تولید در آن است. در چارچوب نظریه تودارو، مهاجرت به عنوان جریانی انتخابی با انتیزهای اقتصادی، سود و هزینه نسبی بر مبنای ملاحظات عقلانی مطرح می شود. این نظریه نشان دهنده نقص در تعادل فرستادهای اقتصادی بین مناطق مختلف کشورهای در حال توسعه است (تودارو، ۱۳۸۹).

با توجه به مفهوم مهاجرت که مطرح شد، لازم است در این مجال این پدیده در بستر روستاهای ایران مورد بررسی قرار گیرد. گزارش سال ۲۰۱۳ در ارتباط با سیاستهای جمعیتی جهان تصدیقی بر این مدعایت و نشان می دهد در میان ۱۸۵ کشور، حدود ۸۰ درصد از دولتها سیاستهایی برای کاهش مهاجرت روستایی- شهری داشته‌اند. این موضوع به دلیل افزایش تأکید بر توسعه روستاهای و کاهش نقص‌ها و مشکلات آن هاست. زیرا با توجه به افزایش جمعیت شهری نسبت به روستایی، مشکلات مختلف به چشم می آید که در این میان فرایند مهاجرت جوانان از روستا به شهر، با گذشت زمان به شدت تسریع یافته است (Kulcsár László & Curtis, 2012).

آمارهای سرشماری ایران نشان می دهد که در نیم قرن گذشته، درصد جمعیت روستایی از ۶۸/۵ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۲۵/۹ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. از این کاهش جمعیت، بیش از ۵۰ درصد مهاجران در دامنه سنی جوان (۱۵-۲۹ ساله) قرار داشته‌اند (رستمعلیزاده و قاسمی اردھایی، ۱۳۹۶). دلایل مهاجرت جوانان روستایی عمدها شامل فرسودگی خانه و محل سکونت، موقعیت اجتماعی و شهرت در شهر، دسترسی سخت به خدمات کشاورزی و دامپروری، رسیدن به آرزوهای شخصی در شهرها، امنیت و ثبات در زندگی شهری، فقدان انگیزه لازم در بین جوانان روستایی برای ادامه زندگی در روستا، باسواند شدن جوانان و ابراز تمایل آنان به مهاجرت سریع به شهرها و دسترسی به اطلاعات و رسانه‌های جمعی است (نوروززاده، ۱۴۰۱). از سویی دیگر بر اساس گزارش مرکز آمار ایران از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۳، تقریباً ۴۰ درصد افزایش در مهاجرت‌ها ثبت شده است (UNIDO, 1984).

بررسی آمارها در ایران نیز نشان می دهد که در بازه زمانی ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰، حدود هفت هزار روستا خالی از سکنه شده‌اند (اعتضاد و همکاران، ۱۴۰۰). در حالی که کشاورزی زمینه اشتغال بخش عمده‌ای از افراد جامعه را در ایران همچون بسیاری از کشورهای در حال توسعه، فراهم می کرده و کلیدی برای تأمین امنیت غذایی و رشد و توسعه پایدار اقتصادی محسوب می شده است (Ekwere & Edem, 2014).

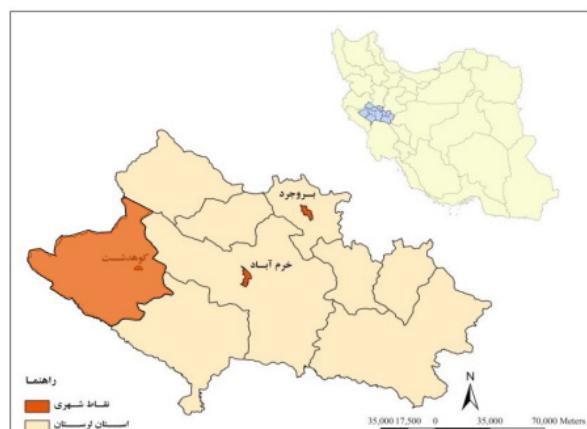
حال علی‌رغم این واقعیت، بررسی‌های موجود در مناطق روستایی نشان می دهد که در آمدهای مردم روستایی و به ویژه کشاورزان همواره در حال کاهش بوده و بیکاری در این مناطق رو به افزایش است (Lunnan et al, 2006).

مطالعه محدوده معرفی

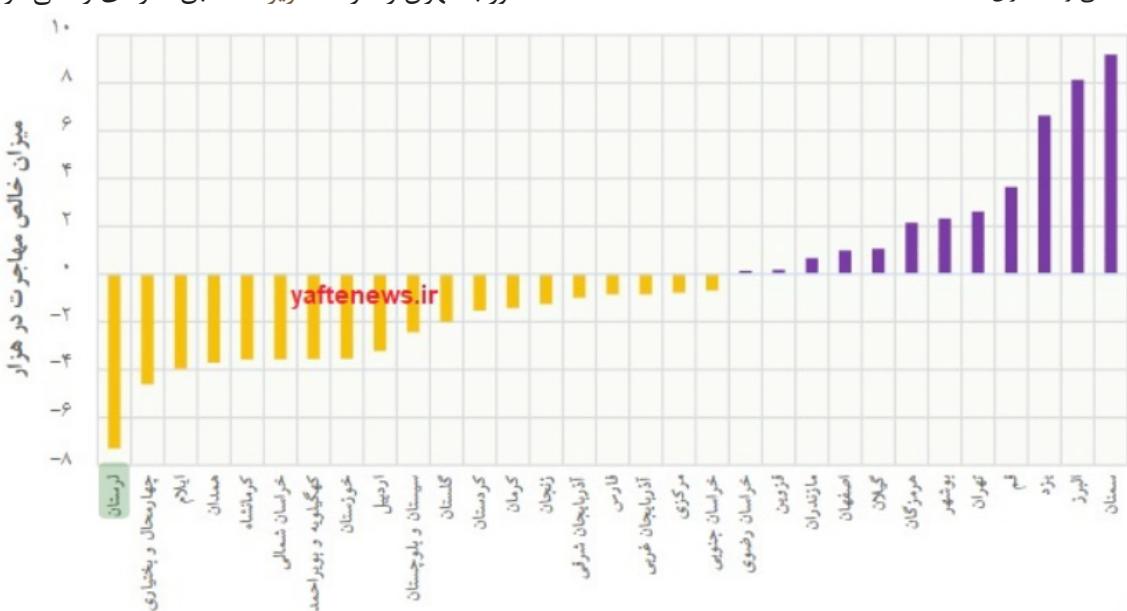
بسـتر مـکانـی فـضـایـی کـوـهـدـشت در استـان لـرـسـتـان بـهـعـنـوان منـطـقـه مـورـد بـرـرسـی در کـوـهـهـای زـاـگـرـس وـاقـع شـدـه وـعمـدـتاً مـتـشـکـل اـز عـرـصـهـهـای مـرـتفـع وـدـشـتـهـای مـیـانـکـوهـی اـسـتـ. نـاحـیـه کـوـهـدـشت در جـنـوب غـرـبـی کـشـور وـغـرب خـرمـآـبـاد قـرـار دـارـدـ. نـاحـیـه کـوـهـدـشت بهـوـسـعـت ۱۶۸۵ کـیـلـوـمـتـرـمـرـبـعـ، اـزـ یـكـ بـخـشـ (ـبـخـشـ مرـکـزـیـ) وـسـهـ دـهـسـتـانـ (ـکـوـهـدـشتـ شـمـالـیـ)، کـوـهـدـشتـ جـنـوـیـ، گـلـ گـلـ)، یـكـ شـهـرـ (ـکـوـهـدـشتـ) وـ۱۳۶ رـوـسـتـا تـشـکـیـلـ شـدـهـ اـسـتـ (ـتصـوـیرـ ۱ـ). جـمـعـیـتـ اـینـ بـخـشـ ۱۲۱۷۷۵ تـنـ (ـ۲۵۳۶۴ خـانـوارـ) اـسـتـ وـاـزـ لـحـاظـ سـاخـتـارـ وـفـعـالـیـتـ اـقـتـصـادـیـ، عـمـدـتاً بـرـفـعـالـیـتـهـایـ کـشاـورـزـیـ مـتـکـیـ هـسـتـنـدـ (ـسـعـیدـیـ وـ هـمـکـارـانـ، ۱۳۹۱ـ). کـلـ مـسـاحـتـ اـرـاضـیـ کـشاـورـزـیـ شـهـرـسـتـانـ ۱۹۱۵۷۲ هـکـتـارـ، مـعـادـلـ ۲۵ درـصـدـ اـرـاضـیـ زـرـاعـیـ اـسـتـانـ کـهـ اـزـ آـنـ ۱۹۲۹۷ هـکـتـارـ آـبـیـ وـ ۱۷۲۲۷۵ هـکـتـارـ دـیـگـرـ دـیـمـ اـسـتـ کـهـ سـالـانـهـ ۱۵۴۱۴۵ هـکـتـارـ اـزـ آـنـ زـیـرـ کـشـتـ مـحـصـولـاتـ کـشاـورـزـیـ مـیـرـودـ؛ مـیـزـانـ ۳۰۹۲۰۵ تـنـ تـولـیدـ یـعنـیـ ۱۶/۷ درـصـدـ تـولـیدـ مـحـصـولـاتـ زـرـاعـیـ اـسـتـانـ وـ هـمـچـنـینـ باـ ۲۳۹۴ هـکـتـارـ سـطـحـ بـاغـاتـ مـثـمـرـ باـ تـولـیدـ سـالـانـهـ ۲۸۰۰۰ تـنـ یـعنـیـ مـعـادـلـ ۱۲/۵ درـصـدـ تـولـیدـ بـاغـاتـ اـسـتـانـ وـ باـ دـارـاـ بـودـ ۶۵۰ هـزارـ واحدـ دـامـیـ باـ تـولـیدـ ۲۵ هـزارـ تـنـ مـحـصـولـاتـ دـامـیـ رـاـبـهـ خـودـ اـخـتـصـاصـ دـادـهـ اـسـتـ. هـمـچـنـینـ بـیـشـ اـزـ ۹۰ درـصـدـ بـاغـاتـ اـنـارـ اـسـتـانـ لـرـسـتـانـ درـ شـهـرـسـتـانـ کـوـهـدـشتـ وـجـوـدـ دـارـدـ کـهـ عـمـدـتاً درـ بـخـشـ طـرـهـانـ وـ بـخـشـ کـوـهـنـانـیـ قـرـارـ دـارـدـ (ـخـبـرـگـزـارـیـ مـهـرـنـیـوزـ، ۱۳۹۳ـ).

در این سیاق با توجه به مطالب مطرح شده، مسئله مهاجرت مورد بررسی قرار گرفت. اما آنچه که در کوهدشت قابل بررسی است میزان بالای مهاجرت به کلان شهرهاست که نزخ بالای مهاجرت از شهرستان کوهدشت به مسئله‌ای جدی در این استان تبدیل شده است. بنا بر سرشماری سال ۱۳۹۵، لرستان مقام دوم مهاجرفترستی کشور به تهران را دارد (تصویر ۲). طبق آمارهای رسمی در نیمة

جدی در جهت کنترل مهاجرت روستاییان به شهرها نه تنها از لحاظ اجتماعی و اقتصادی موثر است بلکه پیش زمینه‌ای مناسب برای تحقق اهداف توسعه مکان محور در مناطق روستایی و توانز آمیز مناطق روستایی را ایجاد می‌نماید. همچنین با در نظر گرفتن تجارب کشورهای مختلف، آشکار است که توسعه صنایع روستایی باید به عنوان یک جزء جداگانه و مکمل با سایر برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه در نظر گرفته شود. بر این اساس، استراتژی‌ها و تدبیر توسعه صنایع روستایی باید بر اساس ویژگی‌های خاص منطقه‌ای و سیاست‌های توسعه مشخص شوند (**تعاونت طرح و برنامه** و دفتر مطالعات اقتصادی، ۱۳۶۹). این استراتژی‌ها و تدبیر، با هدف حل چالش‌های صنعتی در روستاهای بجهود شرایط اقتصادی و اجتماعی مردم، می‌توانند گام مؤثری در راستای توسعه مکان‌مند روستاهای بردارند که این گام‌ها نه تنها به بهبود وضعیت اقتصادی مناطق روستایی کمک می‌کنند بلکه از نظر اجتماعی و زیست محیطی نیز بهبود کیفیت زندگی مردم محلی می‌شوند.

تصویر ۱. موقعیت مکانی استان لرستان و نقاط شهری آن.
مأخذ: فنی و همکاران، ۱۳۹۴.

تصویر ۲. میزان خالص مهاجرت در استان‌های ایران طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵. مأخذ: <http://yaftenews.ir>

قاتل نمی‌شود، به مهاجرت می‌پردازند و محل زندگی خود را ترک می‌کنند. همچنین، در بخش اقتصادی با گسترش حوزه‌های خرده مالکی، زمین‌ها ریز شده‌اند و برای کشاورزان صرفه اقتصادی ندارند. این موضوع باعث بیکاری در روستانشینان می‌شود. بنابراین افراد بی‌کار و بدون شغل به دلیل مشکلات اقتصادی و معیشتی به دنبال راهی برای فرار از وضع موجود هستند. ادراک فردی از کیفیت محیط و نگرش افراد نسبت به مهاجرت نیز نقش مهمی در این پدیده دارد. این ادراک‌ها به عنوان یکی از عوامل اثرگذار بر مهاجرفترستی شناخته می‌شوند و از اهمیت بالایی در تحلیل گستره‌های این پدیده برخوردارند. علاوه بر این جوامع کوچک نیز به دلیل کنترل اجتماعی بالا، تحت فشار قرار دارند و می‌خواهند از فشار خارج شوند. نکته قابل توجه در این تحقیق این است که منطقه مورد مطالعه هنوز با مشکلات زیرساختی و صنعت ناتوان و خرد مواجه است. این صنعت نمی‌تواند جمعیت را نگه دارد و موفقیت آن به ارتباط با زنجیره تأمین مرتبط است. بنابراین در خصوصی‌سازی، به دلیل ناتوانی در جذب سرمایه‌گذاری خارجی و عدم توانایی در تحقق توسعه، منجر به افت اقتصادی شده و به عنوان یکی از عوامل اساسی مهاجرفترستی در نظر گرفته می‌شود. از سویی دیگر، افراد دارای توان مالی، تحصیل کرده و نخبه به دلیل این نابرابری اقتصادی از استان خارج می‌شوند همچنین لازم به ذکر است که برغم وجود مدیران توانمند لرستانی در سطح کشور، در حال حاضر مدیریت قوی در این منطقه وجود ندارد زیرا سرمایه انسانی این منطقه به کلانشهرها صادر شده است.

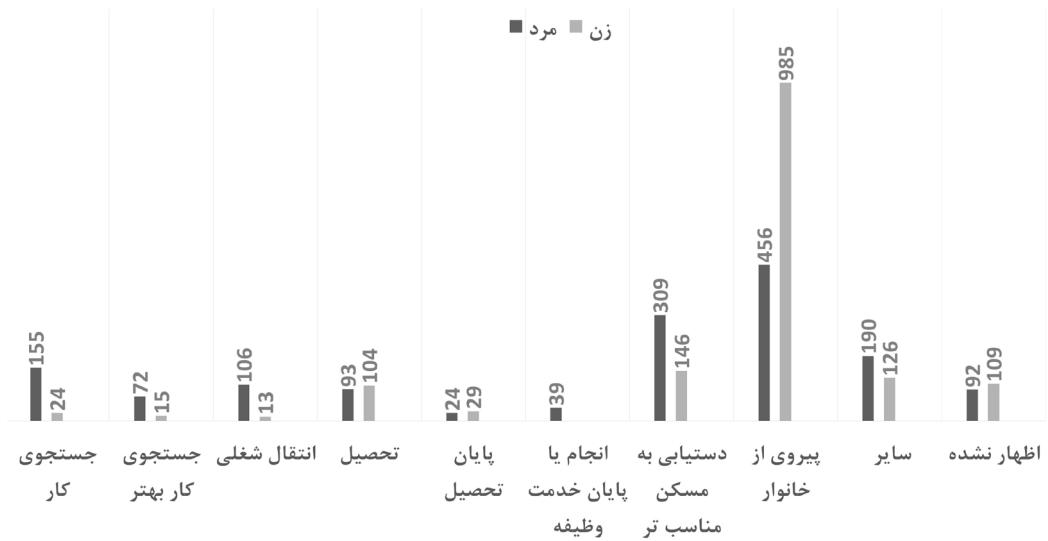
نتیجه‌گیری

نواحی روستایی با چالش‌ها و مسائلی مانند ناتوانی در جذب نیروی کار، تأمین درآمد کافی و ناکارآمدی بخش کشاورزی روبرو هستند. این مسائل منجر به سازیزیر شدن مهاجرین روستایی به سمت شهرها شده و نقص در ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدی

دوم دهه ۸۰ حدود ۷۵۰۰ نفر سالانه از لرستان مهاجرت کردند. مهاجرفترستی لرستان در نیمه نخست دهه ۹۰ نه تنها کاهش نیافته بلکه بنابراین گفته‌های مسئولان افزایش داشته و تقریباً به ۱۲۰۰۰ نفر رسیده است (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۷).

تراکانی یکی از دلایل رکود کوهدهشت واقع در استان لرستان را می‌توان توالی موج‌های مهاجرتی در طول نیم قرن اخیر مطرح کرد. لرستان چند موج مهاجرت داشته که موج نخست آن بعد از اصلاحات ارضی صورت گرفت و در آن میزان مهاجرت روستاییان به شهر به خصوص در دهه ۴۰ زیاد شد. موج دوم مهاجرت در لرستان مربوط به بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بود که روستائیان وارد نهادهای سیاسی و حکومتی شدند. موج سوم مهاجرت مربوط به دوران بعد از جنگ بود که بخاطر آرامش بعد از جنگ مهاجرت روستاییان به شهرها شدت گرفت و موج چهارم که هم اکنون در حال وقوع است ناشی از مسائل و مشکلات اقتصادی، اشتغال و بیکاری و مسائل فرهنگی و سبک زندگی است (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۷). در مجموع این میزان از مهاجرت در جامعه‌ای چون لرستان و بهطور ویژه کوهدهشت به لحاظ میزان و نرخ رشد آن یک مسئله اجتماعی جدی است که نیاز به بررسی عمیق از زوایای مختلف دارد (تصویر ۳).

بهطور کلی در این پژوهش، تحلیلی جامع و علمی بر روی پدیده مهاجرفترستی در منطقه مورد مطالعه انجام گرفته است. یکی از مهمترین عوامل مؤثر در این پدیده، اتخاذ سیاست‌های قطب رشد و سرمایه‌گذاری در برخی شهرها و استان‌ها در سال‌های اخیر است. این سیاست‌ها به جمعیت‌پذیری برخی شهرها و تبدیل آن‌ها به کلانشهرها انجامیده است. مطالعه میدانی نیز نشان می‌دهد که از جمله دلایل اصلی مهاجرفترستی در این منطقه، نبود فرصت‌های شغلی کافی و نقص در ارائه سایر امکانات و خدمات دولتی است. در ادامه، قشر فرهیخته به دلیل نواقص فرهنگی، فرهنگ توسعه‌نیافته و عدم شایسته‌سالاری که برای سواد، دانش و مهارت آن‌ها ارزش

تصویر ۳. علل و میزان مهاجرت روستاهای کوهدهشت ۱۳۹۰. مأخذ: مرکز آمار و ارقام نقص کلیک.

فهرست منابع

- در نواحی روستایی ایجاد کرده است و باعث خالی شدن روستا از جوانان به عنوان رکن مهمی از توسعه مکان محور خواهد شد. در این راستا، مهاجرت از شهرستان کوهدشت واقع در استان لرستان یک مسئله جدی و چندوجهی است که از جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد اما می‌توان اهم علل مهاجرت به کلان‌شهرها را پیروی از خانوار، تأثیرات اقتصادی به دلیل نبود فرصت‌های شغلی و خدمات دولتی در استان، جذابیت بیشتر شهرها برای زندگی و کار، عدم توازن در توسعه شهری و روستایی مطرح کرد که این روند مهاجرت، آسیب‌های زیادی نظیر خروج افراد متخصص، نخبگان و نیروهای کاری که خود سبب کاهش ظرفیت توسعه در استان لرستان می‌شود، به جمعیت و اقتصاد استان لرستان وارد کرده است. در این میان یکی از راهکارهای پیشنهادی برای حل این چالش‌ها، صنعتی‌سازی روستاهای با توجه به ظرفیت‌های مکانی به عنوان ایزاری برای متنوع‌سازی اقتصاد روستا و جلب سرمایه‌گذاری‌های مؤثر و تسهیل روند اداری است. با تأکید بر مشارکت صنعت در فرایند توسعه روستایی مکان محور، نقطه‌اعطفی در ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار، افزایش توان رقابتی اقتصادی نواحی روستایی و توسعه متوازن بین مناطق روستایی و شهری ایجاد می‌شود و به کاهش مهاجرت، تعادل نیروی کار و افزایش امکانات زندگی در این مناطق کمک می‌کند که این راهبرد می‌تواند به عنوان یک جواب جامعه‌شناسختی و اقتصادی به چالش‌های مهاجرت و توسعه پایدار روستاهای مطرح شود. اما از سویی دیگر، صنعتی‌سازی همراه با چالش‌های اجرایی همچون کمبود نیروی کار متخصص، ضعف همکاری روستاییان در امر واگذاری زمین به واحدهای صنعتی روستایی و مسائل زیست محیطی همراه است و برنامه‌ریزان نیاز دارند که در انتخاب راهبردها به تنظیم مهاجرت با دقت بیشتری بپردازند تا از برهم خوردن تعادل نیروی کار و تأمین امکانات در جوامع روستایی جلوگیری شود که این نتایج نشان‌دهنده اهمیت توجه به ویژگی‌های خاص هر منطقه و اجرای استراتژی‌ها و تدبیر مناسب در جهت توسعه صنایع روستایی است. با این حال، توسعه بخش روستایی ممکن است در عمل سیار پیچیده‌تر باشد. زیرا تلاش اولیه در راستای بهبود مناطق روستایی، به جای انگیزه‌سازی برای ماندن، ممکن است در مواردی منجر به تأمین منابع مالی برای مهاجرت شود. اما راهبردهای توسعه تکنولوژی کار در بخش کشاورزی و تبلیغات صحیح برای افزایش قدرت خلاقیت و نوآوری، به عنوان مهم‌ترین راهبردها برای کاهش مهاجرت در مناطق روستایی می‌تواند کارگر شود.

- مؤثر در تصمیم به مهاجرت روستائیان در قلمرو جغرافیای رفتاری (مورد مطالعه: دهستان سینا، شهرستان ورزقان)، نشریه پژوهش‌های روستایی، ۹(۱)، ۴۵-۵۷.
<https://doi.org/10.22059/JRUR.2017.128431.709>
- پاپلی یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمدامیر. (۱۳۹۰). نظریه‌های توسعه روستایی، چاپ ششم، سمت.
 - تودارو، مایکل. (۱۳۸۹). مهاجرت داخلی در کشورهای در حال توسعه (ترجمه مصطفی سرمدی و پروین رئیسی فرد)، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
 - جمشیدی، محمد کاظم؛ بهروز محمدی یگانه و حسین‌زاده، اکبر. (۱۳۹۷). تحلیلی بر عوامل مؤثر در توسعه یافتگی و نقش آن در مهاجرت‌های روستایی، مطالعه موردی: استان زنجان، نشریه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱(۳۲)، ۱۱-۲۲. <https://doi.org/10.22035/jcr.2020.1792.2400>
 - حاج حسینی، حسین. (۱۳۸۵). سیری در نظریه‌های مهاجرت. راهبرد، ۱۴(۳)، ۳۵-۴۶. <https://doi.org/10.20831.10283102.1385.14.3.1.2>
 - حیدری ساریان، وکیل و خاجوی، وحید. (۱۳۹۸). نقش سنت‌های فرهنگی در معیشت پایدار روستایی؛ مورد مطالعه، شهرستان اردبیل، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۲(۴)، ۱۳۷-۱۶۹. <https://doi.org/10.22035/jcr.2020.1792.2400>
 - خبرگزاری ایرنا. (۱۳۹۷). مهاجرت و پیامدهای آن در لرستان. تاریخ مراجعة: ۱۷/۰۹/۰۹/۰۴.۰۱.۰۱. قابل دسترس در <https://www.irna.ir/news/82907481>
 - خبرگزاری مهرنیوز. (۱۳۹۳). ۲۵ درصد اراضی کشاورزی لرستان در کوهدشت فرار دارد/ ظرفیت توسعه باغات اثار، تاریخ مراجعة: ۲۲/۰۸/۰۴. قابل دسترس در <https://www.mehrnews.com/news/2388779>
 - راعی، هاشم؛ مؤیدفر، رزیت و عmadzadeh، مصطفی. (۱۳۹۴). عوامل اقتصادی-اجتماعی مؤثر بر مهاجرت بین استانی در ایران (بر پایه مدل گرانش بسط یافته طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵). نشریه جغرافیا و توسعه، ۴۰(۴)، ۱۵۷-۱۷۴.
 - ریانی، رسول؛ طاهری، زهرا و روستا، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی علل انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی مطالعه موردی: مهاجران روستائیشین شهرهای تنکابن و رامسر. مجله پاوه، و برنامه‌ریزی شهری، ۲(۵)، ۸۳-۱۰. <https://doi.org/10.22285229.1390.2.5.5.9>
 - رجی سناجردی، حسین و پاپلی یزدی، محمدحسین. (۱۳۹۲). نظریه‌های شهر و پیرامون سمت.
 - رستمعلی‌زاده، ولی الله و قاسمی اردہایی، علی. (۱۳۹۶). ماندن یا ترک کردن؛ چالش‌های مهاجرتی جوانان روستایی. نشریه پژوهش‌های روستایی، ۱(۲). <https://doi.org/10.20087373.1396.8.2.7.7.2.98-285>
 - سازمان برنامه و بودجه استان اردبیل. (۱۳۷۸). طرح مطالعات جامع توسعه استان اردبیل (جمعیت و جوامع) بخش جامعه روستایی و عمران روستایی نشر سازمان برنامه بودجه استان اردبیل.
 - سعیدی، عباس؛ عزیزپور، فرهاد؛ حسینی حاصل، صدیقه؛ خلیفه، ابراهیم و چهانیخش، ریکا. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی موانع شکل‌گیری بیومندهای روستایی شهری مورده: نواحی مرودشت (فارس) و کوهدشت (لرستان). فصلنامه جغرافیا، ۱۰(۳۳)، ۷-۲۶.
 - شریفی، علی و زارع شاه آبادی، اکبر. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش روستائیان به مهاجرت شهری: مطالعه موردي بخش روستایی گاریزات استان یزد. نشریه روستا و توسعه، ۲۱(۲)، ۵۵-۷۴. <https://doi.org/10.30490/RVT.2018.77119>
 - فتح‌آبادی، لیلا و زمانی، غلامحسین. (۱۳۹۷). عوامل مؤثر بر تمایل کشاورزان منطقه زرقان به مهاجرت در شرایط خشکسالی. نشریه علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۴(۲)، ۲۳۵-۲۴۷. <https://doi.org/10.20081758.1397.14.2.14.1>
 - فنی، زهره؛ بیرون‌نورزاده، مریم؛ سلطان‌زاده، اکبر و امیری، حکمت. (۱۳۹۴). تعادل بخشی در نظام شهری استان لرستان با رویکرد آمایش سرزمین. مطالعات

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Revitalization School journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

سبک رو، دلارم؛ سرتیبی اصفهانی، محمد رضا و سلیمانی سالار، پانیز. (۱۴۰۳). اثربخشی توسعه صنعتی مکان محور بر نرخ مهاجرت (نمونه موردی: روستاهای کوهدهشت در استان لرستان). مکتب احیاء، ۲(۲)، ۱۳-۶.

DOI: <https://doi.org/10.22034/2.2.6>

URL: <https://jors-sj.com/article-1-32-fa.html>

- <https://hdl.handle.net/10419/162570>
- Ekwere, G. E & I. D Edem (2014). Evaluation agricultural Credit Facility in Agricultural Production and Rural Development. *Global Journal of Human-Social Science*, 14(3), 33-46.
 - Etzo, I. (2008). Internal migration: a review of the literature. *MPRA Paper No.8783*.
 - Huq, S. (1994). *Global Industrialization: A Developing country perspective*. *Industrial Ecology and Global Change*. Cambridge university press.
 - Kulcsár László, J. & Curtis K. J. (2012). *International handbook of rural demography*. Springer.
 - Liedholm, C. (1989). *The Role of Non-Fam Activities in the rural economy; the balance between industry and agriculture in economic development*. Macmillan Press.
 - Liu, J. (2022). Childhood and rural to urban migration in China: A tale of three villages. *Journal of Children & Society*, 1-16. , <https://doi.org/10.1111/chso.12666>
 - Lunnan, A., Nybakk, S. & Vennesland, B. (2006). Entrepreneurship attitudes and probability for startups: An investigation of Norwegian non-industrial private owners. *Forest Policy ND Economics*, 8, 673-690.
 - Partridge, M. D., Ali, K., & Olfert, M. R. (2010). Rural-to-urban commuting: Three degrees of integration. *Growth and Change*, 41(2), 303-335.
 - Thakur, S.Y. (1985). *Rural industrialization in india: Strategy and approach*, new Dehli. Streling Publishers.
 - UN. (2013). *World Population Prospect, 2013*. New York: The United Nations, Department of Economic and Social Affairs.
 - UNIDO. (1984). The role of small and medium scale industries in OIC member states. *Unido*, (9), 487.
 - World Bank. (2018). *Rural population*. Available at <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS>.

- ساختار و کارکرد شهری، ۲(۸)، ۱۱۱-۱۳۱.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
 - مطیعی لنگرودی، سید حسن. (۱۳۸۲). برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران. *جهاد دانشگاهی*.
 - موحدی، رضا و سامیان، مسعود. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر مهاجرت روستائیان در شهرستان سردهشت. نشریه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی (چشم‌انداز جغرافیایی)، ۱۳(۱)، ۱۷۷-۱۸۳.
 - <https://sanad.iau.ir/jour-nal/jshsp/Article/540510?jid=540510> نوروززاده، احمد. (۱۴۰۱). عوامل مؤثر بر مهاجرت جوانان روستایی استان اردبیل با روش آمیخته. *روستا و توسعه پایدار فصلنامه*، ۳(۳)، ۸۳-۱۰۱.
 - Abraham, T. (2004). *Rural Industries and Rural Industrialization*. Oxford University Press.
 - Akkoyunlu, S. (2015). The potential of rural–urban linkages for sustainable development and trade. *International Journal of Sustainable Development & World Policy*, 4(2), 20-40.
 - -Bauer, T. K. & Zimmerman, F. K. (1999). *Assessment of Possible Migration Pressure and Its Labor Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe*. IZA Research Report 3, Bonn: The IZA.
 - Behera, M., Nayak, J., Banerjee, Sh., Chakrabortty, S. & Tripathy, S.K. (2021). A review on the treatment of textile industry waste effluents towards the development of efficient mitigation strategy: An integrated system design approach. *Journal of Environmental Chemical Engineering*, 9(4), 105277. <https://doi.org/10.1016/j.jece.2021.105277>
 - Choi, H.S. (2001). *Rural Industrialization through science and technology*. Institute of Industrial Science and Technology, Korea, available at: http://www.apctt.org/publications/tm_jun01_ruralind.pdf.
 - Ekperiware, M. C.; Olatayo, T. O. & Egbetokun, A. A. (2017). Human capital and sustainable development in Nigeria: How can economic growth suffice environmental degradation? *Economics*, 29, 1-26.